

Беларускі эпас трэцяга тысячагоддзя

Таццяна СТУДЗЕНКА,
кандыдат філалагічных
наук, дацэнт

Тры творы эпічнай сагі Уладзіміра Гніламёдава «Уліс з Прускі» (2006), «Расія» (2007), «Вяртанне» (2008) пакідаюць надзвычай моцнае ўражанне – моцнае ў разнастайнасці пачуццяў. Гэта і здзіўленне ад напаткання мастацкага тэксту такога ўзроўню цэласнасці і глыбіні і ад нечаканасці самога факта стварэння эпасу ў наш прынцыпова далёкі ад мега- і метанарацый час; і надзвычай вострае адчуванне надзённасці апавядання, сутнаснай блізкасці пералому XIX–XX і XX–XXI стагоддзяў, адметных раптоўным паскарэннем падзей, кардынальнай зменай найбольш грунтоўных мадэляў сама- і светаўспрымання. Калі дадаць да ўсяго ўражанне ад творчага пераймання, аднаўлення вызначальных асноў класічнай беларускай літаратуры, тады агульны настрой можна падсумаваць як перажыванне Падзеі ў айчынным прыгожым пісьменстве.

А ўтабіяграфічны матэрыял твораў (жыццё ўласных продкаў) удзячны сам па сабе, але, злучаны з віхрам падзей пачатку XX стагоддзя, мог паставіць аўтара перад неабдымнымі цяжкасцямі. Між тым, «падняць» трэба было тое і іншае: быццё сямейнае і быццё гістарычнае. Толькі так адчужаная рухам часу гісторыя набывае зразумелае аблічча, толькі так прыватны вопыт выклікае чалавечую цікавасць і спагаду і, нарэшце, толькі так захоўваецца аснова эпічнага жанра: гісторыя асоб на фоне гісторыі нацыі. Трымае на сабе гэты падвоены, але, па сутнасці, адзіны глабальны сюжэт, гістарызм, уяўленне пра сувязь часоў.

НАСТРОЙ ПАЧАТКУ

Пра гістарызм твораў Уладзіміра Гніламёдава фармальна сведчыць іх рэтра-спектыўны ракурс: «*Стаяла Пруска, як і, дарэчы, сёння стаіць, на гасцінцы паміж двума мястэчкамі – Камянец-Літоўскам і Высока-Літоўскам*» [1, с. 8]. Сутнасна гістарызм праяўляе сябе ў абвостраным адчуванні героямі непасрэднага сёння як кропкі сустрэчы мінулага і будучага. Такая сукупнасць чакання і памяці падкрэслена хранатопам твораў (часам і прасторай дзеяння): уяўленне пра значнасць асяроддзя, з якога выйшлі героі («*Мы, калі хочаце ведаць, старажытнае племя*» [1, с. 7]),

стасаванае з адчуваемай важкасцю непасрэднага моманту («*Стаіць?! А вунь... кажуць – дваццатае сталецце пачалося! Дваццатае!*» [1, с. 5]). Сёння мы таксама схільныя да ўспрымання беларускасці як неардынарнага – татальна памежнага – быцця ў «цэнтры Еўропы»; сёння зноў пачатак стагоддзя (нават тысячагоддзя) з уласцівымі яму трывогай і надзеяй, пошукам апірышча ў неведомым заўтра. У такім рэцэптыўным кантэксце мастацкае ўзнаўленне мінуўшчыны набывае сэнс узору быцця ў час крызісу. Узорам адмоўным паўстае ваенна-рэвалюцыйная ліхаманка 1914–1928 гадоў; узорам станоўчым – вопыт галоўнага героя, яго сямейнікаў і большасці аднавяскоўцаў: «*Добрая навіна, – кажа вясковы патрыярх, дзед Кірыла, пра абвешчаны Пачатак. – Паглядзім, як яно будзе*» [1, с. 44], – стаўленне, якое выяўляе бадай

ПРА АЎТАРА

СТУДЗЕНКА Таццяна Святаславаўна.

Нарадзілася ў Мінску. У 1990 годзе скончыла Мінскі тэхналагічны тэхнікум, у 1996 годзе – Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт, у 2000 годзе – аспірантуру гэтай ВНУ.

З 2002 года працуе на факультэце журналістыкі (цяпер – Інстытут журналістыкі) на кафедры замежнай журналістыкі і літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Кандыдат філалагічных навук (2002), дацэнт (2008).

Аўтар манаграфіі, шэрага артыкулаў па праблемах літаратурнай тэорыі, амерыканскай, французскай, беларускай літаратур.

Сфера навуковых інтарэсаў: тэорыя літаратуры, літаратурныя ўзаемазвязі.

галоўную, на думку некаторых даследчыкаў, рысу менталітэту беларускага народа – яго «спакойную нявызначанасць на ростанях» [2, с. 14]. «Спакой» – з адчування годнасці сумленнага працоўнага жыцця ў згодзе з навакольным светам, прыродным і сацыяльным; «ростані» – як сімвал адкрытасці лёсу, падзеям і людзям.

Ужо толькі згаданыя акалічнасці пры адпаведным выкарыстанні закладзеных тут магчымасцей здольныя надаць (і надаюць) мастацкаму тэксту эпічны характар. Возьмем пад увагу геаграфічны размах дзеяння (панарама жыцця ў Расіі і нават у ЗША), а таксама пэўную стылістычную афарбоўку раманаў як хронікі, і мы наўрад ці памылімся, вызначыўшы іх статус як эпічны ў традыцыйным сэнсе гэтага слова.

ІНДЫВІДУАЛЬНЫ ТАЛЕНТ І ТРАДЫЦЫЯ

Асновы традыцыі эпічнай хронікі ў нашай літаратуры закладзены М. Гарэцкім, які стварыў унікальную «Камароўскую хроніку». Унікальнасць – у непаўторным гучанні значнай часткі мастацкага тэксту як «памінальніцы» [3, с. 6]: «памінальны» кантэкст – узнаўленне-ўваскрашэнне мінуўшчыны – надае фактычнай штодзённасці сэнс адвечнасці. Шэрая вёска на паўночным усходзе Беларусі паўстае яе сімвалам, акалічнасці жыцця вяскоўцаў мусяць успрымацца ўніверсальнымі мадэлямі жыцця селяніна ўвогуле. Адна з такіх мадэляў рэпрэзентавана ў вопыце Лявона Задумы, юнака, які ў пошуках лепшай долі «ад зямлі адарваўся, але неба не дастаў». Такія Лявонны і ствараюць патрэбу ў «памінальніцах», бесперапынным клапатлівым паўтарэнні-замацаванні вопыту мінулага як падставы захавання будучыні. Героя Уладзіміра Гніламёдава, дарэчы, таксама завуць Лявонам; яго сталенне адметнае і падабенствам, і супрацьлегласцю жыццёвага шляху Задумы. Абодва прайшлі гартаванне ў акапах Першай сусветнай; абодва ў свой час «падаліся ў навуку», каб перасягнуць веды царкоўнапрыходскай школкі; абодва прагнуць расунуць межы мясцовага далягляду. Але, у адрозненне ад цэзкі, прускаўскі Лявон свой далягляд хоча захаваць, інтуітыўна адчуваючы, што толькі разам з ім авалоданне ведамі пра свет надасць яму трываласці ў

гэтым самым свеце. Узнаўленне вопыту такога героя разам з усім яго асяроддзем набывае сэнс не толькі сімвалічнага захавання мінулага, але і яго рэактуалізацыі.

Яшчэ адна класічная паралель – эпас-«энцыклапедыя» «Новая зямля» Я. Коласа. Шмат нават знешніх агульных рысаў: прэзентацыя вялікай сям'і падчас сямейнай трапезы (у Я. Коласа – снедання, у Уладзіміра Гніламёдава – вячэры); амаль роднасная трагедыя – смерць бацькі ад хваробы, напатканай у стане поўнага забыцця на сябе, апантанай заклапочанасці будучым сям'і. Вельмі падобнай здаецца кампазіцыя

рамана «Уліс з Прускі», асабліва яго першай часткі, да будовы «Новай зямлі» – з тым фармальным адрозненнем, што Я. Колас дае назвы раздзелам твора, а наш сучаснік – не. Паспрабуем самі даць падзагалюўкі адпаведна зместу, і атрымаецца прыкладна наступнае: *I – Пачатак <стагоддзя>, II – Дзень у полі, III – Край, IV – Мясцічка, V – Свара, VI – У вучылішчы, VII–VIII – Каляда, IX – Вячоркі, X – Царква і карчма, XI – У воласці*. Відавочнае пашырэнне сацыялагічнай плыні ў параўнанні з Коласавай паэмай, але ўвогуле матэрыял той жа самы: штодзённае жыццё вёскі

ва ўсіх яго праявах і справах. Хтосьці, магчыма, спытае: дык навошта яшчэ адна «сялянская энцыклапедыя», навошта зноў пра тое ж самае – касьбу-сяўбу-малацбу?.. Адказ на гэта – багацце каштоўнаснага свету сялянства, якое выяўляецца менавіта на фоне сялянскай працы.

Вядома, што праца селяніна – жыццё, адпаведнае рытмам Сусвету («Тут усяму быў свой час...»; «Усё было звязана паміж сабой...»; «Усюды жыццё, і ён яго частка...»). У акалічнасці гэтай закладзена самая сутнасць анталогіі, філасофіі быцця: перажыванне сувязі, блізкасці з непасрэдным наваколлем, урэшце з Сусветам, стварае пачуццё абароны і падтрымкі, так што чулы да прыроднага асяроддзя чалавек уяўляе сабой надзвычайную ў маральным плане істоту. «Нутраная спалучанасць з зямлёй, вадой і небам, зладжанасць з усім навакольным жыццём нарадзіла

Уладзімір
Гніламёдаў
выступае перад
чытачамі

ў <прускаўцаў> падсвядомае адчуванне ня-мушанай неабходнасці сваёй прысутнасці ў свеце...» [1, с. 11] – выток упэўненасці і раўнавагі ў жыцці. Менавіта тут угрунтавана параўнанне менталітэтаў, без якога, зразумела, не мог абысціся беларуска-рускі па сюжэце твор. З назіранняў героя ў Расіі: «Прырода тут вельмі багатая, разнастайная, але, як ні дзіўна, ніхто яе не заўважае. Людзі больш заняты сабой і на навакольны свет амаль не звяртаюць ніякай увагі» [4, с. 180]. Як тут не прыгадаць знакамітую «рускую тугу» і «лекі» ад яе – гарэлку або «удальство»: пра іх «пабочныя эфекты» шмат заўваг у рамане «Расія»...

У «найноўшай сялянскай энцыклапедыі» знаходзіць адлюстраванне і галоўная Коласава тэма, галоўная тэма ўсёй беларускай класічнай літаратуры – тэма зямлі. Характэрна, што, у адрозненне ад Я. Коласа і іншых айчынных пісьменнікаў, аўтар сканцэнтраваны пераважна на зямлі як філасофеме, не акцэнтуючы праблемы няплоднасці або нястачы: не стае зямлі – варта прыдбаць; няма за што – трэба пазычыць; цяжка аддаваць, няма як зарабіць – трэба зарабляць хоць за акіянам. «Што значыць свая зямля – хоць якая яна, хоць мала яе! Была б зямля, казалі ў Пруцы, а ўсё астатняе прыдасца» [1, с. 27].

Мы не маем намеру сказаць, што ў беларускай класічнай літаратуры не было філасофіі зямлі – была, ды яшчэ якая! – але бадай толькі ў К. Чорнага ў рамане «Зямля» яна паўставала незалежна, па-за сацыяльна-эканамічным кантэкстам [5]. Зямля як яна ёсць: глеба, што ўсё трымае на сабе, абараняе і ахоўвае чалавека; родная зямля – люстэрка ідэнтычнасці звязанай з ёй асобы; нескранутая зямля (мясцінкі незааранай і незабудаванай прасторы) – сімвал адвечнасці прыроднага ладу, яго раўнавагі – прыкладу для чалавека; земляробчая праца як пэўны ўзор быцця – усе гэтыя глыбокія сэнсы ўплецены ў мастацкую тканіну твораў нашага сучасніка. Лейтматывам праходзіць дыхатамія «зямля – нябёсы»; на яе ў свой час звярталі пільную ўвагу класікі Я. Колас і Я. Купала. Сяляне-прускаўцы надзвычай чулыя да, так бы мовіць, вертыкальнага вымярэння быцця: аддаючы ўсе сілы і думкі працы на зямлі, яны не забываюць падняць вочы да

неба: «Над Прускай, на фоне далёкіх зорак, свяціла поўня, уздымаючыся ўсё вышэй і вышэй над заснежанымі карчамі. Месячнае святло срэбрам клалася на дахі хат, лазовыя агароджы... зямлю. Пахла начным ветрам і холадам» [1, с. 71]; «Паглядзі, сыноч, якое сёння чыстае неба» [1, с. 125]; «Неба чыстае, блакітнае, бяздоннае, але няма калі ім любавачца» [1, с. 141]; «У небе, вельмі высока, спяваў-разліваўся жаваранак. Тулячы рукою вочы ад сонца, <Лявон> пачаў шукаць птушку» [4, с. 39]; «– Якія буйныя ў вас зоры!.. <...> – Усюды аднолькавыя. – Не, у нас драбнейшыя» [4, с. 218]. З прагматычнага пункту гледжання патрэба глядзець у нябёсы не дзеля «метэапрагнозу» – зусім дарэмны ўчынак, але ў сэнсе духоўным – яшчэ адна падстава ўнутранага суладдзя, якое сперажэ ад «крайнасцей»: песімізму, адчаю, прыгнечанасці або, наадварот, празмернай актыўнасці (сварак, п’янства, рэвалюцыі і г.д.). Прысутнасць неба і зямлі ў свядомасці асобы – як суседства валошак і жыта, што «хвалюе і адначасна супакойвае, далучае да чагосьці больш трывалага, вечнага» [4, с. 77].

Нарэшце, яшчэ адна плынь традыцыі – сямейны эпас сусветнай літаратуры ў той найбольш выбітнай яго разнастайнасці, калі лёс сям’і і лёс нацыі не толькі фактычна перакрываюцца ў пэўны гістарычны час («Вайна і мір» Л.М. Талстога), але і ўяўляюць сабой сімвалічнае адзінства («Будэнброкі» Т. Мана, «Сто гадоў адзіноты» Г. Гарсія Маркеса): гісторыя сям’і паўстае лустэркам абагульненай гісторыі нацыі – яе вытокаў, станаўлення, росквіту, крызісу і перспектывы. Статус сялянскай сям’і Кужалёў як сімвалічнага ўвасаблення сутнасці і генезісу беларускасці вызначаны перадусім іх лёсам быцця на мяжы паміж Захам і Усходам (домам і бежанствам у Расіі) і нават быцця на мяжы «ў квадраце», калі мець на ўвазе Захад і Усход уласна Беларусі, так нечакана падзеленай якраз перад вяртаннем Кужалёў на радзіму. Мае значэнне і надзеленасць сям’і канстантнымі рысамі беларускага характару і нават «інтэрнацыянальны» ўрэшце яе склад (з Расіі галоўны герой прыязе жонку і пасынка), а таксама апрыёрная і поўная апалітычнасць, хоць навокал усё кіпіць ад рэвалюцыйных падзей. Працай узгадаваны род Кужалёў, у працы загартаваны і працай мусіць захаваць годнасць

на суперак ліхаманкавай мітусні пострэвалюцыйнага часу.

У сусветнай традыцыі сямейна-нацыянальнага эпасу лёс сям'і як нацыянальнага сімвала вызначалі спадчыннасць, ментальная трансфармацыя мінулага, сама- і светаўспрымання. Дэкадэнцкая стомленасць Будэнброкаў прывядзе да поўнага вымірання роду; нічым іншым, як дыялектыкай дэкадансу (ператварэннем у супрацьлегласць), урэшце будзе абумоўлена канвульсіўная спроба самазахавання, самасцвярджэння ў экспансіі краіны Будэнброкаў, і адродзіцца яна зноў толькі як птушка Фенікс з попелу. Цяжар паходжання гняце лацінаамерыканскую свядомасць («Сто гадоў адзіноты»), прыціснутую адчуваннем няпэўнасці, хісткасці быцця – ці быцця? – на калісцы заваяванай зямлі, зямлі без каранёў і вытокаў. На гэтым фоне асабліва ўражвае сэнс сучасных беларускіх раманаў-эпасаў, пра якія ідзе гаворка: пафас узростання, угрунтавання на падставе непахіснай жыццяздольнасці сям'і Кужалёў, іх замацаванасці ў сваім спрадвечным свеце і адкрытасці, прыязнасці да свету-сусвету.

УБАЧЫЦЬ СВЕТ І ЗНАЙСЦІ СЯБЕ

Абагульненае рэчышча двух класічных жанраў, рамана выхавання і рамана-вандроўкі, умяшчае гісторыю набыцця жыццёвай сталасці асобай, блізкай пісьменніку (яго дзедом), – гісторыю Лявона Кужаля.

«Адвечнае вяртанне» (die ewige Wiederkehr, рус. «вечное возвращение») – так вызначаны вопыт сталення-станаўлення ў аднайменнай канцэпцыі Ф. Ніцшэ [6]. Адвечнае вяртанне і ёсць станаўленне: дзеля таго, каб быць, трэба стаць, і стаць уласна сабой; апошнія ж магчыма толькі праз няспыннае ўзнаўленне ўласнага мінулага – кожны раз з новым розумам і новымі сіламі. Рытм вяртання суправаджае Лявона ад пары, калі ён быў яшчэ падлеткам і першы раз вярнуўся ў родную вёску пасля нядоўгай вучобы ў месчачковым вучылішчы, каб прыняць на сябе не па гадах сталы абавязак гаспадара ў сям'і замест памерлага бацькі. Упершыню Лявонка глядзіць на роднае асяроддзе і сваё становішча як быццам звонку – такі погляд і надае неабходную сталасць і адказнасць. Да-

У час устаноўчага з'езда Саюза пісьменнікаў Саюзнай дзяржавы. Мінск, снежань 2009 года

рэчы, яшчэ ў вучылішчы адкрыліся вызначальныя дзеля росту асобы якасці: жаданне вучыцца і здольнасць здзіўляцца, тое і іншае – вынік уражання ад самых першых атрыманых ведаў пра вялікі свет: «*Не, старажытным людзям не адмовіш у мудрасці!*» [1, с. 103]; «*Якое шматаблічнае гэтае жыццё. Чаго толькі ў ім няма!...*» [1, с. 105].

Зразумела, што ледзь разбуджаная душа хутка сустрэне і «няпэўнае адчуванне незадаволенасці», і прагу здзейсніць нешта, каб перарасці ўласную «расплывістасць і неакрэсленасць». Штосьці давалі кнігі, узятая з бібліятэкі ў суседняй вёсцы; але кнігі – яшчэ не жыццё. Так стаўся магчымы амерыканскі вопыт: «*...Грошы, доўг? Так. Але нешта і яшчэ... няўцямная спроба ўзняцца над звыкласцю штодзённага існавання... Нібы сама прастора клікала ў новыя абсягі...*» [1, с. 204]. Амерыканскія старонкі рамана «Уліс з Прускай» заслугоўваюць асобнай гаворкі – шкада імкнуцца даць зараз нейкі скарачаны-скамячаны іх агляд; таму адразу адзначым галоўнае. Новы Свет з яго стэрэатыпна ўспрынятай «свабодай» (абсалютнай разняволенасцю, безадказнасцю адносна якіх бы то ні было інстытутаў і практык, акрамя патрэбы ўласнага поспеху, а перадусім – выжывання) мог стаць для Лявона тым, чым стаў для мільёнаў імігрантаў і «гастарбайтэраў»: падставай поўнага забыцця сябе, свайго прызначэння, годнасці і лёсу. Між тым герой і ўспрымае, і здзяйсняе свой амерыканскі вопыт як паспраўднаму свабодны, магчымы ў «*паспраўднаму свабоднай краіне*» [1, с. 377] – г.зн. той, дзе індывід можа кіравацца сваім розумам. Дзе толькі ўзяць той розум?.. Вытокамі яго будзе для Лявона памяць пра роднае. Нават Амерыку ён бачыць перадусім як край, дзе чамусьці згубіўся яго зямляк і бацька яго нявесты: «*Быў у царкве, але дзядзьку Васіля не сустрэў*», «*Цікава, можа і дзядзька Васіль тут?*»; «*Дзядзьку Васіля шукай, але пакуль сустрэць не давялося*» – лейтматыў унутраных разваг і лістоў дамоў. Другі падобны лейтматыў – няўцямная патрэба параўноўваць з'явы, краявіды, звычкі «тут» і «ў Прусцы»; падабенства здараецца настолькі часта, асабліва ў аграрнай сферы, што Новы Свет перастае ўяўляцца чужым, іншым светам. З унутраным задавальненнем Лявон канстатуе, што ў Амерыцы незвычайнай пашанай карыстаецца праца –

аснова выхавання, самасцвярджэння, павягі, як і на яго радзіме. Злучанія ў адзін каштоўнасны кантэкст аддаленыя геаграфічныя адзінкі паўстаюць, урэшце, цэласным універсумам быцця; спасціжэнне яго такім – важкая падстава духоўнага сталення героя, яго даверу свету і даверу сабе.

Безумоўны набытак за сем гадоў жыцця Лявона ў Амерыцы – абноўленае ўспрыманне бацькаўшчыны пасля вяртання: «На кожным кроку пазнавай роднае, і гэта выклікала ўспаміны, хвалявала, прымушала часцей біцца сэрца» [4, с. 39]. Вытанчана і пранікнёна перададзена гэтае спатканне-спазнанне: «Назаўтра... Лявонка атрануўся, узяў сякеру, абкалоў вакол калодзежа лёд. Агаліліся і здаліся роднымі каменні, што ляжалі тут, як ён помніў, заўсёды. Ён азірнуўся навокал, паглядзеў уверх. Высока падняў тонкую шыю калодзежны журавель з прычaplеным знізу драўляным вядром – кубелам... Вецер патроху абтрасаў з дрэў іней, і яны стаялі голыя, звінелі змерзлымі галінкамі» [4, с. 20]. Перажыванне наноў роднага асяроддзя на першы погляд можа падацца нязначнай акалічнасцю, але па-сапраўднаму тут прыхавана цэлая таямніца быцця: усё, чым жыве чалавек (бацькаўшчына, сям'я, прырода, рэлігія, навука, мастацтва...), кожны раз павінна перажывацца нібы ўпершыню, няспынна і непасрэдна ўзнаўляцца ў святдомасці. Тады ўсё гэта сапраўды ёсць, а не толькі ўяўлена, штучна засвоена, выпадкова прыстасавана да чалавека.

Урэшце, яшчэ адзін вынік другога Лявонавага вяртання – адчутая патрэба вызначыць нацыянальную ідэнтычнасць, сваю і краю: «Пастаянна чуеш: я – ірландзец, я – швед, я – немец, і думаеш пра сябе: а ты хто?..» [4, с. 16]. Хутка жыццё кардынальна паставіць героя і яго аднавяскоўцаў перад фактам, што людзі і звычаі ў розных месцах зусім непадобныя: рахманья прускаўцы сустрэнуць «загадкавую рускую душу», цалкам супрацьлеглы іх рытму існавання рускі размах нават штодзённага жыцця...

Прызваны ў акопы Першай сусветнай вайны ўжо з Расіі, Лявон будзе вяртацца «дадому» толькі напалову, умоўна. Цяпер асноўнай Падзеяй вяртання стане сустрэча з уласна жыццём: ледзь не страчанае, яно прымушае адчуць сябе з невядомай дагэ-

туль сілай: «Жыць жа добра...» – загучыць у душы. Драматычнае напружанне вакол гэтага светлага пачуцця стварае подых рэвалюцыйнай навалы, або, хутчэй, навалы, і шмат выпрабаванняў дзевяццацца спаткаць героя перад тым, як той жа цэльны радасны настрой «нечакана» прасякне яго па дарозе ў родную вёску.

Вызначальны пафас усёй перажытай Адысеі – адчуванне асобы як частачкі асяроддзя: перадусім уласнага, роднага, але паступова ўспрынятага часткай сусвету. Асяроддзе-бацькаўшчына, асяроддзе-свет і свет-асоба не супрацьстаяць, але вызначаны адно адным. Не адчуўшы цэласнасці свету не станеш асобай, гэтак як без ладу ўнутры не спазнаеш вонкавага спрадвечнага ладу – такі агульны сэнс няспыннага Вяртання, дзейсны на індывідуальным і нацыянальным узроўні.

«БЕЛЫЙ, КРАСНЫЙ, ЛЕВЫЙ, ПРАВЫЙ...»

Калі вобразны і сюжэтны пласты раманаў Уладзіміра Гніламёдава адметныя філасафічнасцю, то ў адлюстраванні гістарычнага крызісу 1910–1920-х гадоў (вайны, рэвалюцыі, бежанства) перш за ўсё навідавоку асацыятыўна-псіхалагічны талент пісьменніка.

Шмат можна было б разважаць пра сацыяльныя, палітычныя, гістарычныя выгокі рэвалюцыі – нават у мастацкім творы (гісторыя літаратуры ведае такія прыклады), але, відаць, больш «па-мастацку» – узнавіць адпаведны асацыятыўны план. У рамане «Расія» непасрэдным правобразам рэвалюцыі «прачытваецца» эпізод з бойкай на Масленіцу. «Уражанне было такое, што... людзі страцілі пачуццё меры. Гэта было падобна на выбух жыццёвых сіл, якіх зашмат накіпілася і запалонаўцы нібы захлабваліся ад гэтага свайго лішку, і спяшаліся ад яго вызваліцца. <...> У Прусцы таксама не абыходзіліся без боек, але біліся ўсё ж такі больш сціпла. <> – Бойка – гэта, брат, дзела любоўнае, ад сэрца...» [4, с. 165]. Ці не тое ж – незапатрабаваны лішак жыццёвых сіл – ляжыць у аснове рэвалюцыі (дарэчы, і вайны) як глабальнай бойкі ў маштабе нацыі і нават сусвету? Вось «крык душы» заўтрашняга чырвонаармейца-дабравольца: «– Маманя! Да не магу я

...Яшчэ адзін вынік другога Лявонавага вяртання – адчутая патрэба вызначыць нацыянальную ідэнтычнасць, сваю і краю: «Пастаянна чуеш: я – ірландзец, я – швед, я – немец, і думаеш пра сябе: а ты хто?..» [4, с. 16].

на адным месцы сядзець! Пракіснуць можна! <...> – *Воли хачу!...*» [4, с. 376–377]. Цікава, ці не меў на ўвазе аўтар як адну з глыбінных прычын нястрымнага бунту яшчэ і празмерна багаты рацыён заможнага сялянства, бо адпаведныя падрабязнасці займаюць у тэксе шмат месца? Магчыма, аднак, што яны прыведзены выключна дзеля «мясцовага каларыту»...

Ёсць і іншыя матывы-вытокі рэвалюцыйнай актыўнасці. Слабымі натурамі кіруе патрэба ў самапавазе, самаздзяйсненні і самасцвярджэнні (партыйны ўпаўнаважаны Захар Пяцельнікаў, вясковы дзівак Таццянка); натуры моцныя атрымліваюць стымул не падпарадкоўвацца яшчэ больш моцным, любой уладзе (Спірыдон Вярзілін). Не на апошнім месцы амаль для любога рэвалюцыянера або «спачуваючага» – прага навізны і, амаль на апошнім, – прага справядлівасці. Ва ўсёй гісторыі сваіх стасункаў з рэвалюцыйнай рэчаіснасцю Лявон сустрэне адпаведную пазіцыю толькі аднойчы – падчас знаёмства ў Амерыцы са сваім земляком і будучым сябрам Андрэем Кляновікам (з якім, дарэчы, так і не стане аднадумцам). Як пачатак свайго партыйнага загартавання Кляновік узгадвае вострае спачуванне «кволаму маладзенькаму салдаціку», пакрыўджанаму афіцэрам. На шляху далейшай кар’еры мажны рэвалюцыйны «воўк» Кляновік паступова забываецца на яе выток, больш таго, свядома не прызнае народ суб’ектам гісторыі – той самы народ, дзеля якога калісьці і марыў аб рэвалюцыі: «...*Хто яны – такія, як Лявон? Так... Сыры матэрыял. Народ – ён яшчэ народзіцца, а ідэя, яснае дзела, адна. <...> Што народ...*» [7, с. 91].

Матыў сутнаснай несумяшчальнасці рэвалюцыі і народа працінае ўвесь аповед пра гістарычны крызіс 1910–1920-х гадоў – у лозунгах рэвалюцыйных «апосталаў» (г.зн. тэарэтыкаў, «пасланцоў») і ў практыцы «дэманаў», непасрэдных дзеячаў, выканаўцаў. Выдатны ўзор «дыялога» падчас здзяйснення адной з найбольш жорсткіх рэвалюцыйных практык – рэквізіцы: «– ...*А народу як? Галадаць?.. – Пры чым тут народ?! Я пра міравую рэвалюцыю гавару!...*» [4, с. 495]. Вызначэнне антынароднага і антыасобаснага характару рэвалюцыі таксама не мае патрэбы ў паліталагічных або сацыялагічных разважаннях пісьменніка:

Матыў сутнаснай несумяшчальнасці рэвалюцыі і народа працінае ўвесь аповед пра гістарычны крызіс 1910–1920-х гадоў. Выдатны ўзор «дыялога» падчас здзяйснення адной з найбольш жорсткіх рэвалюцыйных практык – рэквізіцы: «– ...*А народу як? Галадаць?.. – Пры чым тут народ?! Я пра міравую рэвалюцыю гавару!...*» [4, с. 495].

за ўсё гаворыць рэчаіснасць, аздобленая рэквізіцыямі, мабілізацыямі, калектывізацыямі, штодзённымі мітынгамі на фоне расцяжак кшталту: «*Железной рукой загоним человечество в счастье!*» [4, с. 642].

«Рэвалюцыйная кругаверць» не пакідала б, напэўна, такога моцнага ўражання, каб не яе хранікальнае ўзнаўленне ў форме непасрэднай (г.зн. фармальна не вызначанай) хронікі. Усе кардынальныя падзеі 1917–1920 гадоў, дзвюх рэвалюцый і грамадзянскай вайны прасочаны вельмі дакладна, хоць гэты і не адразу кідаецца ў вочы. Ліхаманка перамены ўлады (эсэры, чырвоныя, ізноў эсэры, ізноў чырвоныя, калчакаўскія казакі, ізноў чырвоныя) з найбольшай вастрынёй усведамляецца рэтраспектыўна, прымушаючы перачытаць, пранікнуць у свядомасць людзей, якіх амаль кожныя паўгода (ці нават часцей) падпарадкоўвала «новая мятла», кожная са сваімі парадкамі. Сапраўды становіцца жудасна, калі ўявіць экзістэнцыяльны стрэс сучасніка гэтых падзей – здзек над ідэнтычнасцю, прымус ахвяраваць ёю немаведама дзеля якой мэты.

Надзвычай адметнае ўвасабленне дваістасці агульнай атмасферы гістарычнага крызісу. З аднаго боку, чалавек «вастрэй адчувае жыццё», нібы скідае з сябе цяжар бяздзейснага спакою, інертнасці, мусіць нанова заўважыць свет, усвядоміўшы ў ім сваё месца, – гэты пазітыўны крызіснага часу. Але тут жа і адчуванне страты апоры – няўмольная віхура падзей мяце ўсё без разбору, не чакаючы сама- і светаўсведамлення, наадварот – нібы здзекуючыся над усім вызначаным і свядомым. Як па-мастацку перадаць «няўцямнасць і абсурд» рэвалюцыі?.. Аўтар перадае яго праз дробныя, але вельмі кранальныя рысы-дэталі: вось у Маскве рэвалюцыйнай поўна шалупіння ад сланечнікавых семак («*Да рэвалюцыі такога не было!*»); вось амаль на фоне гэтага шалупіння адзін са «спачуваючых» *выказваецца «неяк няветліва і нехайна, глытаючы гукі!»* [3, с.]; вось герой недачувае прозвішча чарговага ўпаўнаважанага, яго адносіць ветрам... – трывалае і годнае не ў стылі перамен.

Выдатнай характарыстыкай рэвалюцыйнага феномена з’яўляецца і мова: не толькі мова мітынгаў або палітычных разваг «кухоннага» кшталту, але і паступова

стэрэатыпізацыя гаворкі прыватных асоб (страту паўнаважнасці мовы як падставу страты думкі пераканаўча прадаманстраваў калісьці Дж. Оруэл). Здаецца, Уладзімір Гніламёдаў знайшоў аптымальны спосаб перадаць самы пачатак, выток падобнай трансфармацыі – праз дыкурс малапісьменных герояў, узноўлены ў іх запісах: дзённіку або лістах.

Феномен бежанства – яшчэ адна прыкмета часу, непасрэдна ўвасабленне няёмкага і бескантрольнага віру крызісных падзей: «Прускайцам здавалася, што пакідаюць яны цэнтр свету і адпраўляюцца некуды на далёкую ўскраіну», «кояцца ў нейкае незразумелае бяздонне, якое ўсё глыбей і глыбей паглынае іх усіх разам з коньмі і возамі, з няхітрым дарожным скарбам» [4, с. 93, 103]. Па асацыятыўнай адпаведнасці паўстае найбольш глыбокі сэнс быцця бежанцамі – яны самі ўсведамляюць яго, чытаючы выпадковую газетную заметку: «Грамадзянін <N.>... трапіў пад трыбунал, які прызнаў яго віноўным і пастанавіў умоўна яго расстраляць, пакрыўшы ганьбай на ўвесь час грамадзянскай вайны. Тым самым грамадзянін <N.> прысуджаны да грамадзянскай смерці. Свайго роду «жывы труп...» <...> «– Гэтакая і наша доля, – азалася звычайна майклівая Куліна...» [4, с. 590–591]. Прыкрую сутнасць бежанскага становішча перадае і такая нязмушаная заўвага: «– А ў нас вось, колькі мы тут, ніхто не нарадзіўся!..» [4, с. 531]. Але ж нездарма кажуць, што менавіта небяспека вымушае шукаць паратунак; так магчымы і паратунак прускаўскіх бежанцаў, захаванне імі сваёй ідэнтычнасці, урэшце – Вяртанне.

«ПАКЛАЎШЫ РУКУ НА ПЛУГ, НАЗАД НЕ АГЛЯДАЙСЯ»

Дарма, што вернуцца ўрэшце яны ў «Польшчу» (для палякаў – «Літву») – у «Заходнюю Беларусь». Людзі застаюцца сабой, як ні назаві асяроддзе. У адносна шчаслівым «зыходзе» вызначальным

На выстаўцы твораў Уладзіміра Гніламёдава ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі

стала не толькі захаванне супольнасці, узаемападтрымкі: выявілася – нягледзячы на ўсё – раўнавага, выхаваная на сціплай зямлі беларушчыны, узрошчаная вытанчаным адчуваннем Адзінства з ёю.

Здаецца, скончыліся навалы: застаўся ў мінулым абсурд бязладдзя, адчуванне смерці пры жыцці, абышлі стараной савецкая калектывізацыя і ўраўнілаўка – але свет каштоўнасцей беларускага селяніна ўсё роўна выпрабавецца на загартаванасць, наяўнасць падмурку. Подых «прагрэсіўнага» ўплыву дасягае і «Польшчы», бянтэжыць думкі: ці не варта жыць у нагу з часам, імкнуцца ў гарады, бліжэй да пралетарыята, да гісторыі або да больш хуткага поспеху і больш камфортнага дабрабыту?..

«Старая, травяная Беларусь – каму яна трэба?..» [4, с. 665] – чуе Лявон развагі свайго «Мефістофеля», сябра-апанента Кляновіка. Правакацыйныя заклікі-лозунгі не ў навіну былому «гасцявану» рэвалюцыйнай Расіі, але ён з увагай сочыць за думкай земляка, падсвядома разумеючы, што ў стаўленні да яе ўрэшце спраўдзіцца сутнасць яго як асобы, селяніна, гаспадара, беларуса або не спраўдзіцца, і тады зноў вір, абсурд, небяспека. Мо, насамрэч, варта паспрабаваць пайсці шляхам Кляновіка і яго паплечнікаў – перад імі рэчаіснасць, не ў прыклад шырэйшая і цікавейшая, чым наваколле за клунымі?.. Але, хіба, урэшце не бачыць свету і ён, Лявон? Хіба не чакае цяпер усіх яго намаганняў зноў спатканая родная зямля – новая зямля, чысты ліст тварэння-творчасці, бласлаўленая надзеяй памерлых бацькоў на лепшы лёс іх дзяцей?.. Лявонавым рэагаваннем на «выклікі сучаснасці» ізноў кіруе Памяць. Памяць кіруе ўсімі, хто намерваецца быць. ▀

ЛІТАРАТУРА

1. Гніламёдаў, У.В. Уліс з Прускі / У.В. Гніламёдаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2006.
2. Шамякіна, Т.І. Беларуская літаратурная класіка і сучаснасць / Т.І. Шамякіна // Веснік БДУ. – Сер. 4. – 2009. – № 1. – С. 10–19.
3. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Т. 4. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984.
4. Гніламёдаў, У.В. Расія / У.В. Гніламёдаў. – Мінск: Харвест, 2007.
5. Студзенка, Т.С. Сімвал радасці (аб рамане К. Чорнага «Зямля») / Т.С. Студзенка // Беларуская думка. – 2009. – № 9. – С. 96–101 (?).
6. Ницше, Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше // Полн. собр. соч.: в 13 т. / Пер. с нем. – Т. 4. – М.: Культурная революция, 2007.
7. Гніламёдаў, У.В. Вяртанне / У.В. Гніламёдаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2008.